

Вікінтас Вайтквявічус

NERIS

Экспедыцыя 2007 г.

Santraukos

203

Частка III

Летам 1857 г. граф Канстанцін Тышкевіч (1806–1868) арганізаваў навуковую экспедыцыю па рацэ Віліі.¹ У кнізе *Wilija i jej brzegi pod względem hydrograficznym, historycznym, archeologicznym i etnograficznym* (выдадзена ў Дрэздэне ў 1871 г.) захапляльна распавядаецца аб працы экспедыцыі, маляўніча апісваецца Вілія і раскрываюцца старонкі мінулага шматнацыянальнага Вялікага Княства Літоўскага. Аповед К. Тышкевіча, праілюстраваны Марцэлінам Янушэвічам, прасякнуты любоўю да роднага краю і яго людзей.

Летам 2007 г., г.зн. праз 150 гадоў, падарожнікі з Літвы і Беларусі пры ўдзеле грамадскіх арганізацый паўтарылі экспедыцыю К. Тышкевіча, а дзясятка даследчыкаў, што прымалі ўдзел у гэтым захапляльным падарожжы, усю сваю ўвагу ўдзялілі прыродзе, культуры і гісторыі Віліі. Экспедыцыя цягнулася 28 дзён, пешшу было абследавана вярхоўе Віліі, а астатняя частка – 463 км – пераадолена на надзіманай, прыстасаванай для васьмі-дзесяці чалавек лодцы. Вяслучы экіпаж сплаўляўся з сярэдняй хуткасцю 3,5-4,5 км/г.

У першай кнізе, выдадзенай у 2010 г., аўтар падрабязна азнаёміў чытача з гісторыяй даследаванняў Віліі, ходам экспедыцыі 2007 г., яе ўдзельнікамі і найважнейшымі вынікамі, пачынаючы ад вытокаў Віліі ў Докшыцкім раёне Віцебскай вобласці да мястэчка Данюшава ў Смаргонскім раёне Гродзенскай вобласці. Другая кніга, якая пабачыла свет у 2012 г., распавядае пра даследаванні ракі і яе ўзбярэжжаў ад Данюшава да Вільні. У Данюшаве дасюль павольная і спакойная Віліі ператвараецца ў імклівую, камяністую і стромкую раку. Дасягнуўшы Віленскага краю, удзельнікі экспедыцыі засведчылі не толькі гэтыя змены прыроднага асяроддзя, але і культурныя перамены: на ўсходнім ускрайку Астравецкага раёна ўвагу прыцягнулі літоўскія вёскі Гервяцкага краю, ад Быстрыцы (245 км да вусця ракі) ужо дамінаваў віленскі дыялект польскай мовы, мясцовыя жыхары пачыналі атаясамліваць сябе з Польшчай і польскай нацыяй. Ад сутокаў з Жэймянай (213 км) прыкметна скарацілася колькасць карэнных жыхароў і старых сядзіб, але затое большала летніх домікаў і дачных участкаў. З набліжэннем Вільні (каля 187–174 км) адчуваўся рост

1 Вілія, даўжыня 510 км, правы прыток Нёмана, па-беларуску завецца Вяляля, па-польску – *Wilija*, па-літоўску – *Neris*. Вілія працякае па тэрыторыі дзвюх дзяржаў – Беларусі (282 км) і Літвы (228 км).

напружання паміж вясковымі і гарадскімі жыхарамі, выяўляўся іх адрозны погляд на акаляючы свет і яго каштоўнасці.

У гэтай – трэцяй – кнізе па выніках экспедыцыі прадстаўлена справаздача групы навукоўцаў дзвюх краін на чале з д-рам Вікінтасам Вайткявічусам аб сумесна выкананай працы на адрэзку ад Вільні да Кярнова (93 км). Гэта зробленыя фотаздымкі і зафіксаваныя ўдзельнікамі экспедыцыі тэксты, апісанне працы навуковай групы і галоўныя вынікі яе эмпірычных даследаванняў (вызначэнне геаграфічнага месцазнаходжання аб'ектаў, назіранні, вымярэнні, абследаванні і мноства іншых дадзеных). Гэтая кніга, дапоўненая раней сабранымі археалагічнымі, гістарычнымі, моўнымі, фальклорнымі і этнаграфічнымі фактамі, пераканаўча распавядае пра раку, яе мінулае і сучаснасць, прыродныя і культурныя каштоўнасці, узбярэжныя вёскі. Аўтару ў гэтым дапамагаюць і самі мясцовыя жыхары – яны нібы маюць карціну самабытнага свету Віліі, раскрываюць цесныя, бачныя і нябачныя сувязі паміж ракой і чалавекам, які жыве на яе ўзбярэжжы.

Як і дзве першыя, трэцяя кніга па выніках экспедыцыі таксама блізкая па сваім духу да манаграфіі К. Тышкевіча: Вілія ў ёй апісваецца паслядоўна, вандруючы па ёй уніз, цікавыя з навуковага пункту гледжання аб'екты больш поўна або толькі ў агульных рысах аналізуюцца па ходу выкладання. Дзе-нідзе ў выкладанне тэкста пранікаюць звесткі пра мясціны або геаграфічныя аб'екты (іх лакалізацыя, вымярэнне і іншае), а ў канцы кнігі падаюцца запісаныя ад мясцовых жыхароў арыгінальныя тэксты на беларускай, польскай і літоўскай мовах. Іх змест з'яўляецца неад'емнай часткай найважнейшых вынікаў экспедыцыі.

Вілію ў Вільні аўтар кнігі разглядае з гістарычных пазіцый: распавядае пра заснаваны ў 1664 г. віленскі цэх рыбакоў, брацтва Пяці Ран Хрыста, якое дзейнічала на яго падставе ў XVI–XIX стст. пры касцёле Св. Пятра і Паўла (ягонныя браты і сёстры займаліся рыбнай лоўляй). Падобнае брацтва Св. Яцка, заснаванае ў 1690 г. пры касцёле Св. Якуба і Піліпа, аб'ядноўвала віленскіх рачнікоў. Рыбалоўства і рачная справа непарыўна звязаныя з гандлем, гістарычным флотам Віліі і гісторыяй віленскай прыстані ў Лукішках. Апрача таго, аўтар звяртае ўвагу на добрапарадкаванне берагоў Віліі ў XX ст., памеры і спосабы ачысткі рэчышча ракі.

Пакінуўшы Вільню, удзельнікі экспедыцыі 2007 г. адразу патрапілі ў атачэнне дачных участкаў і вёсак, размешчаных паблізу вялікага горада, дзе часам бянтэжаць паводзіны ўласнікаў (звычайна, навасёлаў), якія злоўжываюць правамі прыватнай уласнасці на зямлю, у тым ліку і на бераг Віліі. Карэнныя жыхары (*тутэйшыя*) гавораць тут *на-просту*. У другой палове XIX – пачатку XX ст. на значнай частцы Віленскага краю на змену літоўскай мове прыйшла *простая* мова (*на-просту*). Часцей за ўсё, услед за ёй пашыралася польская мова, а ў некаторых месцах яна замяніла не беларускую, а літоўскую мову. З каталіцкай ідэнтычнасцю, польскай мовай (дакладней, віленскім яе дыялектам) звязана польская свядомасць большасці апытаных мясцовых жыхароў. Першых тамтэйшых жыхароў, якія размаўлялі на ламанай літоўскай мове, мы сустрэлі ў Панарах (109 км), да самага Кярнова (93 км) тут мяшаліся ўжо не польская і беларуская мовы як дагэтуль, а польская і літоўская.

Дзясяткі стаянак каменнага веку, паселішчаў жалезнага веку, гарадзішчаў, курганоў, дрэваў, крыніц на ўзбярэжжах Віліі паміж Вільняй і Кярновам – гэта красамоўныя сведкі гісторыі літоўскай культуры, гаспадаркі, рэлігіі і дзяржаўнасці. Зафіксаваны паданні і аповяды пра старажытную літоўскую рэлігію, хрост Літвы, войны з шведамі, паход арміі Напалеона, паўстанне 1831 г., прыгон, сплаў плытоў, рыбалоўства і многае іншае. Увесь час ад Вільні да Кярнова навуковую групу экспедыцыі суправаджаў матыў дэмаркацыйнай лініі 1920–1939 гг., якая падзяляла Літву і акупаваны Польшчай Віленскі край. Шмат кіламетраў гэтая лінія ішла наўпрост па сярэдзіне ракі Віліі і пакінула свой адбітак у гісторыі і культуры краю.

Увагу прыцягваюць віры, рапы і паасобныя камяні на Віліі, якія маюць уласныя назвы. Усё гэта ахута надзвычай захапляльнымі легендамі, тут адчуваецца асаблівае суладдзе прыроды і культуры. Мноства згаданых тапонімаў і легендаў, пачутых тут упершыню, узбагачаюць дагэтуль малавядомую крыніцу балцкай рэлігіі і міфалогіі.

Фальклорныя тэксты, якія друкуюцца ў гэтай кнізе, расшыфравалі кандыдат гістарычных навук Юрась Унуковіч (на беларускай мове), д-р Крысціна Руткоўская (на польскай мове), Угне Кабялкайтэ, Лаўра Валаўскайтэ і В. Вайткявічус (на літоўскай мове). Тэксты адабраў і згрупаваў В. Вайткявічус. Моўную рэдакцыю тэкстаў (параўнанне расшыфраваных матэрыялаў з гукавымі запісамі) выканалі Т. Валодзіна, К. Руткоўская і В. Вайткявічус. Іх кароткі змест на літоўскай мове падрыхтавалі Данутэ Шадуікені і В. Вайткявічус.

Пры падрыхтоўцы вытрымак фальклорных тэкстаў да друку мы зыходзілі з таго, што гэта ва ўсіх адносінах аўтэнтычная крыніца па вывучэнні мовы і культуры нашай эпохі. Часам на першы погляд нязначныя фрагменты аповядаў інфарматараў і зададзеныя даследчыкамі пытанні дазваляюць вельмі дакладна прасачыць ход дыялогу або, самае галоўнае, накірунак думак інфарматара.

Праз шэсць гадоў пасля завяршэння экспедыцыі для напісання кнігі аўтар кіраваўся палявымі запісамі, тэкстамі інфарматараў, фотаздымкамі, відэазапісамі і асабістымі перажываннямі. Широка былі скарыстаны звесткі, сабраныя руплівіцай і даследчыцай літоўскай этнічнай культуры Ідай Станкявічутэй (1952–2006). Назвы мясцін і асоб пададзены ў тэксце кнігі паводле літоўскай транскрыпцыі, імкнучыся, наколькі гэта было магчыма, зыходзіць з рэкамендацый мовазнаўцаў.

Кіламетраж ракі аўтар указвае паводле кнігі Чэслава Кудобы *Nerimi*, выдадзенай у Вільні ў 1985 г. Геаграфічныя каардынаты мясцін і аб'ектаў пададзены ў фармаце WGS84. Яны былі вымераны ў натуры пры дапамозе прымача *Garmin Legend* (сярэдня хібнасць 3–5 м).